

Міністерство освіти і науки України
Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД І СУЧАСНІСТЬ

**Матеріали
XXVII наукової конференції
здобувачів вищої освіти**

Випуск 41

СТАТТІ

Одеса – 2021

ПРО РОБОТУ НАД ВИМОВНОЮ КОМПЕТЕНТНІСТЮ УЧНІВ

Крижанівська С.

Робота над вимовною компетентністю учнів, яка здійснюється по таких напрямках, як техніка мовлення, орфоепія, інтонація – актуальне педагогічне завдання, яке вирішується у практиці шкільного навчання в якості компоненту мовленнєвого розвитку здобувачів освіти. Початкова школа – важливий період удосконалення практики мовлення, набуття ним характеристик, що відповідають літературній нормі. Цей період логічно продовжує на новому якісному рівні попередні етапи мовленнєвого розвитку людини: раннє дитинство, дошкільний період. «Розвиваючись, дитина користується усе більш складними мовними одиницями. Збагачується словник, засвоюється фразеологія, дитина опановує закономірності словотвору, словозміни і словосполучення, різноманітні синтаксичні конструкції» [3, с. 21]. Мовленнєвий розвиток відбувається шляхом ускладнення тих мовних засобів, що використовує дитина у процесі спілкування з оточуючими, набуття та передачі нових знань.

Мовленнєвий апарат дитини розвивається і удосконалюється з віком. Спочатку його м'язи неслухняні, тому для дитини вимовляти звуки мовлення – це важка праця. Зростаючи, вона говорить усе чистіше і вільніше, тобто з розвитком мозку, тих його частин, від яких йдуть команди на мовні м'язи, у дитини розвивається вільне володіння мускулатурою мовленнєвого апарату. Однак існує і зворотна залежність: мозок розвивається (з'являються й удосконалюються механізми інтелекту в цілому), якщо в процесі мовленнєвого спілкування дитина тренує м'язи апарату мовлення вже з перших днів життя [4, с. 22].

Вченими (К. І. Пономарьовою) визначені вікові періоди мовленнєвого розвитку дитини. Вони такі:

«–період , немовляти (перший рік життя) – гудіння, белькотіння;

– ранній вік (від 1 до 3 років) – опанування складової і звукової будови слова, найпростіше пов'язування слів у речення; мовлення діалогічне, ситуативне;

– дошкільний період (від 3 до 6 років) – поява монологічного, контекстного мовлення; виникнення форм внутрішнього мовлення;

– молодший шкільний вік (від 6 до 10 років) – опанування звукового складу слова, лексики, граматичного ладу мови, уявлення про літературну мову, оволодіння писемним мовленням, інтенсивний розвиток монологу;

– середній шкільний вік (від 10 до 15 років) – оволодіння літературною нормою, функціональними стилями мовлення, початок формування індивідуального стилю мовлення:

– старший шкільний вік (від 15 до 18 років) – удосконалення культури мовлення, оволодіння професійними особливостями мови, становлення індивідуального стилю» [2, с. 307].

Поступово на зміну граматично не оформленому мовленню, а далі – інтуїтивно засвоєному через мовленнєву діяльність (сприйняття мовлення і говоріння), приходять етап усвідомленого засвоєння правил мовленнєвого спілкування у процесі шкільного навчання.

Отже, питання оволодіння дітьми рідною мовою є зрозумілим: вони роблять це через *мовленнєву діяльність*, через сприйняття мовлення і говоріння. Методичний висновок, який випливає з цього твердження: важливо створювати умови для мовленнєвої діяльності дітей, для спілкування, для вираження своїх думок. Розвиток мовлення дитини – це не стихійний процес. Він вимагає постійного педагогічного керівництва [4, с. 9].

У першокласників зв'язне мовлення вже досягає такого рівня, коли вони здатні підтримувати діалог, відповідати на питання точними – короткими або повними, розгорнутими відповідями, доповнювати або виправляти висловлювання. За зразком учень спроможний скласти описову і сюжетну розповідь на запропоновану йому тему, але оцінка висловлювання, передача емоційного ставлення до описуваного ще є проблематичною.

З початком шкільного навчання розвиток зв'язного мовлення дітей відбувається як в процесі повсякденного життя, так і цілеспрямовано: на уроках мовно-літературної освітньої галузі. Важливо підтримувати бажання учня висловитись, спонукати його до удосконалення власних виловлювань шляхом їх лексичного збагачення, синтаксичного урізноманітнення та правильного граматичного оформлення.

У процесі навчання грамоти і розвитку мовлення, формуючи в учнів уміння чути звук, фіксувати місце його знаходження, чітко вимовляти, правильно фіксувати буквою на письмі, учитель закладає основу їх грамотного усного і писемного мовлення. «Добре розвиненій мовленнєвий слух забезпечує чітку, ясну і правильну вимову фраз, слів і звуків рідної мови (при відсутності відхилень у будові і рухливості артикуляційного апарата), дає можливість правильно регулювати гучність вимовляння слів, говорити інтонаційно виразно, у помірному темпі» [1, с. 31].

Розвиток мовленнєвого слуху має міцний зв'язок з розвитком відчуттів, що супроводжують процес роботи органів артикуляційного апарату.

У процесі аудіювання учень повинен уміти чітко диференціювати один звук від іншого. Це важливо для розуміння мовлення, адже звуки у складі слова виконують смислорозрізнявальну функцію, визначають його зміст. Якщо у дитини недостатньо розвинений фонематичний слух, то вона буде нечітко сприймати звукову форму слова та його семантику. Практичні спостереження дозволяють констатувати, що такому учневі складно робити звуко-буквений аналіз слова, як результат – в нього виникають труднощі в опануванні грамоти.

Найчастіше учні не розрізняють фонемі, близькі за своїми артикуляційними характеристиками, дзвінкі та глухі приголосні: <б / п, г / к, д / т, з / с, ж / ш>. У таких випадках можна запропонувати дітям ряд вправ, які показують, що змішування звуків в усному мовленні приводить до зміни слова, пор.: *коза – коса, бити – пити, гора – кора* та под.

У роботі з усунення недоліків дикції бере участь весь клас, тому що мовні помилки є типовими для багатьох молодших школярів. Заняття необхідно проводити систематично і послідовно. Сформувати навички правильної вимови звуків, уміння уважно слухати текст, підбирати слова, близькі за звучанням і доречні за змістом, допомагає така форма роботи, як домовлення слів у віршах (тако звані вірші-договірки), загадках-домовлянках.

Сприяють удосконаленню дикції учнів скоромовки. Вони легко запам'ятовуються молодшими школярами. Під час роботи із скоромовками (а також і чистомовками) необхідно звертати увагу на те, щоб діти вимовляли текст чітко і виразно, спочатку – повільно.

Для роботи над правильною вимовою звуків, для формування у дітей уміння розрізняти на слух близькі за звучанням звукосполучення і слова доцільно застосовувати ігрові форми роботи, наприклад, гру «Букви заблукали».

Таким чином, розвиток мовленнєвого слуху спрямований на вироблення в учнів уміння сприймати в мовленні різноманітні тонкощі його звучання, ті, що пов'язані із правильною (чіткою, ясною) вимовою звуків і слів, підвищенням та пониженням голосу, посилення або послаблення його гучності, ритмічністю, плавністю, прискоренням і уповільненням мовлення, тембральними відтінками (прохання, наказ і т. д.).

Ускладнюють успішну соціалізацію дитини, заважають успішності навчання у цілому різноманітні порушення усного і писемного мовлення. Вони впливають на результати оволодіння учня правильним читанням і грамотним письмом. Одним з таких порушень є прояви нерізко вираженого загального недорозвинення мовлення, що детально схарактеризовані у роботі А. В. Ястребової [5, с. 15]. Розглянемо коротко особливості прояву цього недоліку в молодших школярів та визначимо специфіку у роботі вчителя початкових класів із цією категорією учнів.

Феномен нерізко вираженого загального недорозвинення мовлення виявляється у недостатньому розвитку фонетичної сторони мовлення, словникового запасу і граматичного ладу мовлення дитини. Успішно опанувати інтегрований курс навчання грамоти першокласникам заважають недоліки фонетичного характеру. Насамперед, це стосується дефектної вимова опозиційних звуків декількох груп. Переважають заміни, змішування і перекручування звуків $z = ш$; $p = л$; $b = п$ та ін. (усього до 20 звуків), а також недостатня сформованість фонематичних процесів у цих звуках. Все це перешкоджає своєчасному формуванню практичних навичок аналізу і синтезу звукового складу слова і створює значні труднощі на шляху оволодіння учнями грамотою.

Загальна змазаність, нечіткість вимови, недовимовляння закінчень, пропуски і нечітке промовляння букв, неправомірне редукування складів зберігається у проблемних учнів 2-3 класів. Ці особливості вимови супроводжують і процес читання. Останнє позбавлене необхідної інтонаційної виразності, часто спирається на здогадку.

Обстеження фонематичного сприйняття дітей даної категорії виявило, що більшість учнів 2-3 класів не вміє швидко виділяти задані звуки; визначати їх число і послідовність у слові. Багато хто зазнає труднощів при необхідності відтворювати структурно складні слова та диференціювати звуки, що розрізняються тонкими акустико-артикуляційними ознаками. Несформованість звукової сторони мовлення обумовлює недорозвинення лексико-граматичного ладу мови, численні й на перший погляд безглузді помилки під час читання та у процесі письма, які часто мають стійкий характер (дислексія, дисграфія). Такі проблеми, безумовно, вимагають термінового вирішення.

Якими мають бути методичні кроки вчителя? По-перше, необхідно виокремити учня, що має об'єктивні труднощі в мовленнєвому розвитку, серед дітей, що погано встигають із інших причин. По-друге, необхідним є підбір спеціальних корекційних завдань з урахуванням конкретних порушень

роботи мовленнєвих і немовленнєвих центрів, що забезпечують мовленнєву діяльність. Учитель повинен розуміти, що звичайні способи і методи навчання не приносять помітних результатів у дітей із проблемами мовленнєвого розвитку.

Початкова постановка звуків мовлення відбувається на базі некомунікативних одиниць: окремих звуків, складів, слів, словосполучень. Після цього на основі некомунікативних одиниць, а також окремих речень і найпростіших зв'язних текстів відбувається первинна корекція звуковимови.

На наступному етапі вторинну корекцію доцільно проводити головним чином на основі зв'язного мовлення. У цей час дитина вже зазвичай правильно вимовляє раніше складні для неї звуки в окремих словах, коли зосереджує увагу на звуковому складі слова. Але у зв'язному мовленні її навичка ще нестійка і вимагає підкріплення і вторинної корекції. Отже, на заключній стадії занять передбачається робота над вимовою на базі цілісних текстів, що якоюсь мірою пов'язане з одночасним розвитком зв'язного мовлення дітей.

Таким чином, робота над вимовною компетентністю учнів має бути цілеспрямованою та враховувати необхідність розвитку мовленнєвого слуху в сукупності складових його компонентів; артикуляційного апарату (в учня початкової школи він має потребу в удосконалюванні), звуковимови (з корекцією можливих порушень) та дикції.

-
1. Антонова Л.Т. Развитие речи. Уроки риторики. Ярославль: Академия развития, 1997. 224 с.
 2. Методика навчання української мови в початковій школі / за наук. ред. М. С. Вашуленка. Київ: Літера ЛТД, 2010. 364 с.
 3. Новоторцева Н. В. Развитие речи детей. Ярославль: Гринго, 1995. 240 с.
 4. Фомичёва М. Ф. Воспитание у детей правильного произношения. Москва: Просвещение, 1981. 240 с.
 5. Ястребова А. В. Коррекция нарушения речи у учащихся общеобразовательной школы. Москва: Просвещение, 1984. 158 с.